

Een vergeten wapen tijdens het Rampjaar. De zeemacht van Michiel de Ruyter c.s. en de binnenwateren van de Republiek

Als het om het Rampjaar en de strijd tegen de Engelsen en de Fransen te land en ter zee gaat, maken de Hollandse Waterlinie van 1672 en 1673 en de zeeslagen van toen vast deel uit van het collectieve geheugen. Intussen is één belangrijk aspect van de zware strijd die gevoerd moest worden om de zelfstandigheid en vrijheid van ons land in vergetelheid geraakt. Het gaat om de strijd te water op de waterwegen van de linie, de rivieren van de Republiek en de Zuiderzee, kortom de binnenlandse oorlog niet met maar op het water. Dat gebeurde veelal met 'uitleggers', schepen voor de binnenwateren, veelal platboomd, met een diepgang van nog geen halve meter. Het ging waarschijnlijk om meerdere typen schepen die als kanonneerboot werden gebruikt, van wisselende grootte, soms met één geschutsstuk, soms met wel zes, een enkele keer met twintig stukken, nu eens met enkele opvarenden, dan weer me enige tientallen. Het begrip uitlegger wordt soms ten onrechte alleen als 'wachtschip' uitgelegd.

Dat dit wapen in de oorlog belangrijk was, ligt voor de hand. De aandacht in het verhaal gaat vooral uit naar het water als verdedigingsmiddel. Een middel dat zijn functie leek te verliezen toen de Fransen eind december 1672 over het ijs Holland dreigden binnen te dringen. Dat de dooi dat verhinderde, doet niets af van het feit dat het open water van de Zuiderzee, en van de kanalen en rivieren van de Republiek op

zichzelf een strijdtoneel van belang waren. Van de Waterlinie tot de IJssel, de Vecht, de Lek en de Merwede, van Pampus tot het IJ. En daarvoor waren schepen nodig, meestal uitleggers in velerlei vorm.

De opperbevelhebber van de vloot was luitenant admiraal Michiel de Ruyter, die ook verantwoordelijk was voor de strijd op de binnenwateren, daarbij gesecondeerd door de op 7 juni 1672 bij Solebay omgekomen luitenant-admiraal Van Ghent – de eerste commandant van het korps mariniers – en viceadmiraal Isaäc Sweers. De laatste zou in de winter van 1672-1673 naam maken als leider van 24 compagnieën schaatsrijders, die gewapend en wel, sleden met geschutsstukken over het ijs trokken. De eerste zou niet meer beleven dat het matrozen en vooral mariniers waren die bij de oorlog in het binnenland een belangrijke rol speelden.

De uitleggers in de strijd

Nog voor het begin van de oorlog, leven we in Valkeniers *Verwerd Europa* lieten de Staten-Generaal extra binnenschepen bouwen: *‘de Staaten overdenkende het groote gevaar ... lieten tot Amsterdam opbouwen nieuwe Uytleggers sonder Kielen, om op dat ondiepe water te kunnen gebruyken.’*ⁱ

Dezelfde Valkenier onderstreept elders nog eens het belang van deze beslissing:

‘De Rivieren wierden door uytleggers en oorlog-scheepen so wel verseekert, dat de vyand naderhand noyt heeft onderstaan, de selve met eenige macht af te sakken tot in 't hert van Holland.’

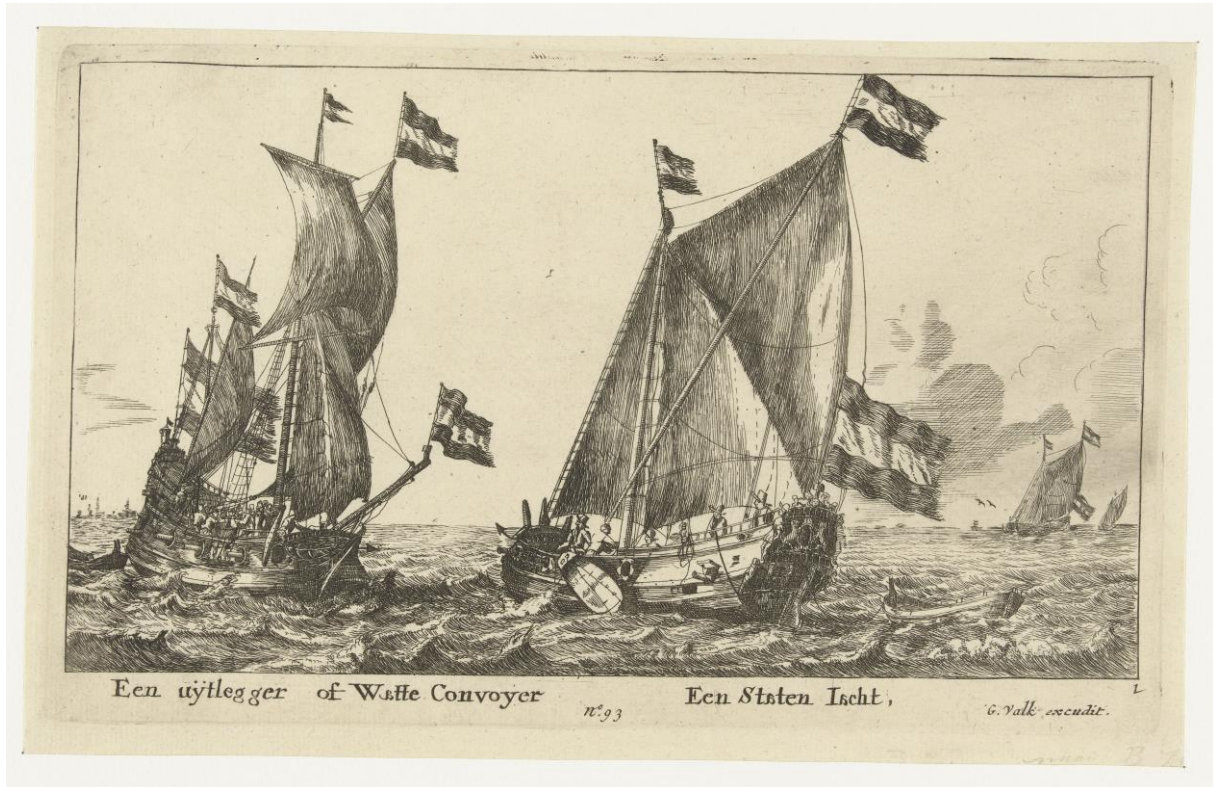
Het moet om grote aantallen zijn gegaan, bemand met zeelieden. In september 1672 zouden er al 84 ter beschikking zijn geweest.ⁱⁱ

Wat er van deze cijfers ook zij, duidelijk is dat het om forse aantallen ging. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de informatie die we over één vestingstad aan het water hebben, Gorinchem en zijn omgeving. Op de site vesting Gorinchem van de historische vereniging Oud Gorinchem leest men dat er bij Gorinchem acht uitleggers, lagen de grootste gewapend met zes kleine stukken (waarschijnlijk drie ponders) en 2 'schrooties'. Bij Werkendam lag één vaartuig, gewapend met 16 of 18 stukken, waarvan er nog vier door de Staatse bevelhebber Wirtz werden aangevraagd, om onder meer daarmee de rivier te verdedigen. Bij de inundatie tussen de Lek en Merwede en tussen de Waal en 's Hertogenbosch lagen 24 Groenlandsche sloepen, elk bemand met 8 matrozen en een commandant.

Hoe belangrijk uitleggers waren wordt ten overvloede nog eens duidelijk als men de resoluties van de Staten-Generaal uit de jaren 1672-1673 naloopt. Daarin wordt zeventien keer gesproken over de inzet van uitleggers, in de gehele Republiek. Het gaat om plaatsen als Zwolle, Dordrecht, Schoonhoven, Geertruidenberg, Goude

Rotterdam en Amsterdam, om de Lek, de IJssel, de Merwede en de Zuiderzee.ⁱⁱⁱ

Al vroeg worden uitleggers ingezet. Ze spelen een rol als Lodewijks troepen bij het Tolhuis in juni 1672 de rivier oversteken. Twee uitleggers weren zich dapper:

'Capiteyn Pempelfort met zijn Uytlegger, op ordre van den Veld-Marschalk Wurts, [zakt] den Rijn af tot voor Hussen [Huissen], alwaar hy [...] gesamentlijk met den anderen Uytlegger den voorby passeerenden doen aan de Vyand [...]

De Fransen gingen na de overtocht op 13 juni op weg naar Arnhem,

'de volgende 2 dagen en nachten [trokken ze] voor y het Stedeken Huyssen tusschen de Linde aan en den Rijn, alwaar zy door twee Uytleggers uyt den Rijn so sterk wierden beschooten, dat zy tot tweemaal toe genootsaakt wierden haaren weg te veranderen, [...] Dese twee Uytleggers waren genoemd het Huys te Dieren en het het Huys Drakenburg [met Johan Pempelfort] [...] en het soontjen van den luitenant admiraal van Gent [als kapiteins], doch onder het commando van den luitenant Hans Hertwig, en waren op de inventie [op voorstel] van den voorsz. luitenant admiraal, aan wien de Gecommitteerde Raaden ter Admiraliteyt mede de directie daar over hadden gelaten, gemaakt tot Amsterdam, uyt dennenhout met platte Bodemen sonder kiel, waar door zy niet dieper als anderhalve voet waters gingen, niet tegenstaande elk 20. stukken geschuts voerde. Nochtans konden zy niet dienen, daar toezy gedestineert waren, namentlijk tot defensie van den Yssel, die geensins navigabel was'.^{iv} [De IJssel was door de lage waterstand niet te bevaren.]

Na de belegering en inname van Arnhem werd Nijmegen het doelwit. Op weg daarheen werd fort Knodsenburg aangepakt aan de andere kant van de rivier. Op de rivier voer een schip met vluchtelingen:

'4. Uytleggers [lagen] tusschen de Stad [Nijmegen] en Schans Knodsenburg [...] waarom een van uytleggers ordre kreeg, om een 't selve schip te salveeren. Maar in plaatse dat die uytlegger sich hadde behooren te posteeren tusschen den gemelden dijk, daar den vyand op was en het gestrande schip, soo bleef hy heel achter de voornoemde sant plaat aan de zijde van de stad [Nijmegen] leggen, van waar hy voorby het schip, op den Vyand canonneerde.'

Deze actie bleef zonder succes, het schip werd door de Fransen overmeesterd.^v

Op 29 juli 1672 komen we aan de kust van de Zuiderzee weer lichters tegen. Inmiddels is bisschop Bernhard van Galen de Republiek aan de oostzijde binnengevallen. Troepen van de Republiek waren gevangen genomen.

'Veele Officieren en Soldaten [...] waren onder wegen by nacht geescapeert, de rest kogt sich eyndelijk van't Bisschopsconvoy noch vry door een somme van penningen, en quam eyndelijk op den 29. dito tot Geelmuyden [Genemuiden], van waar de Hollansche Compagnien met

kleyne schuytjes gebracht wierden op de Zuyder-Zee aan de Hollandsche Uytleggers, die haar met lichters versonden op Amsterdam'.^{vi}

Intussen was de zeemacht sedert medio juli 1672 ook op andere manieren ingezet. Valkenier schrijft, dat prins Willem nieuwe versterkingen op liet werpen en 66 compagnieën op de been bracht,

'die van veele vrywillige Burgers en een goet getal Mariniers gevolgt wierden, onder de welke de Capiteyn Geweldige Snaats en de beroemde Zee-Capiteyn Brakel van Rotterdam met 280 matrosen mede waren'.^{vii}

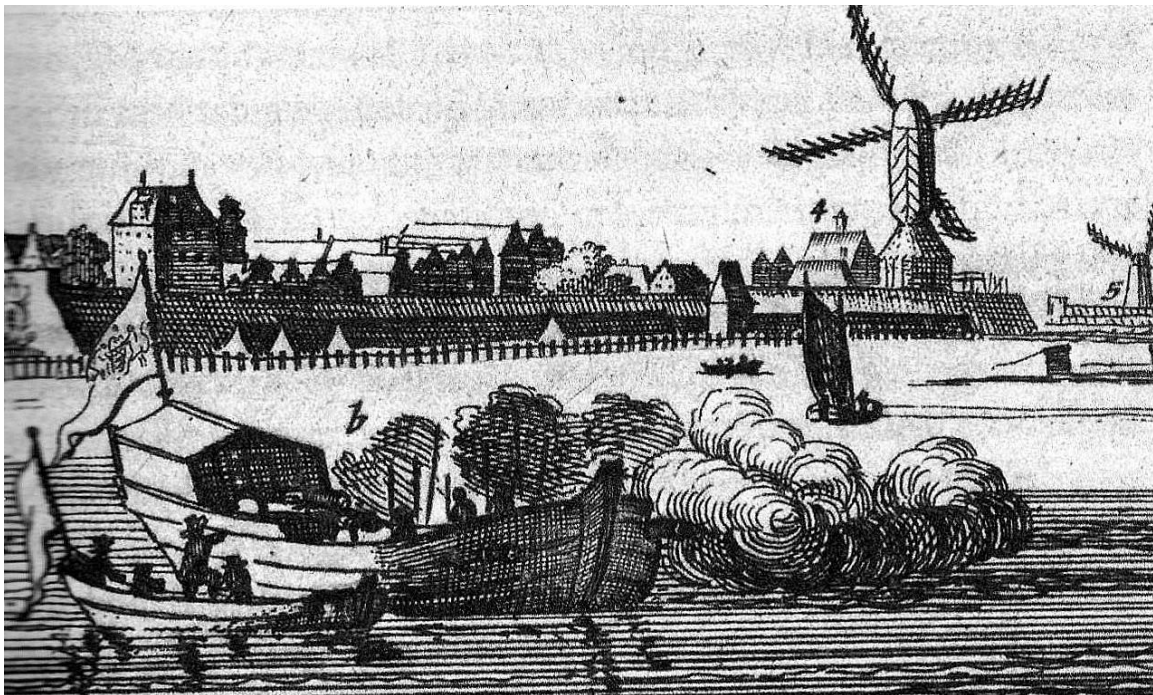
In het westen was Naarden op 20 juni 1673 gevallen. Versterkingen werden bij Amsterdam aangelegd. Ook uitleggers spelen een rol:

'Sterke Forten in der haast wierden verseekert, dat den Amstel onder het commando van de Heer Jacob Boreel, en Nicolaas Witsen met eenige Uytleggers beleyt, en met swaare balken wierde afgepaalt by den Omval'.^{viii}

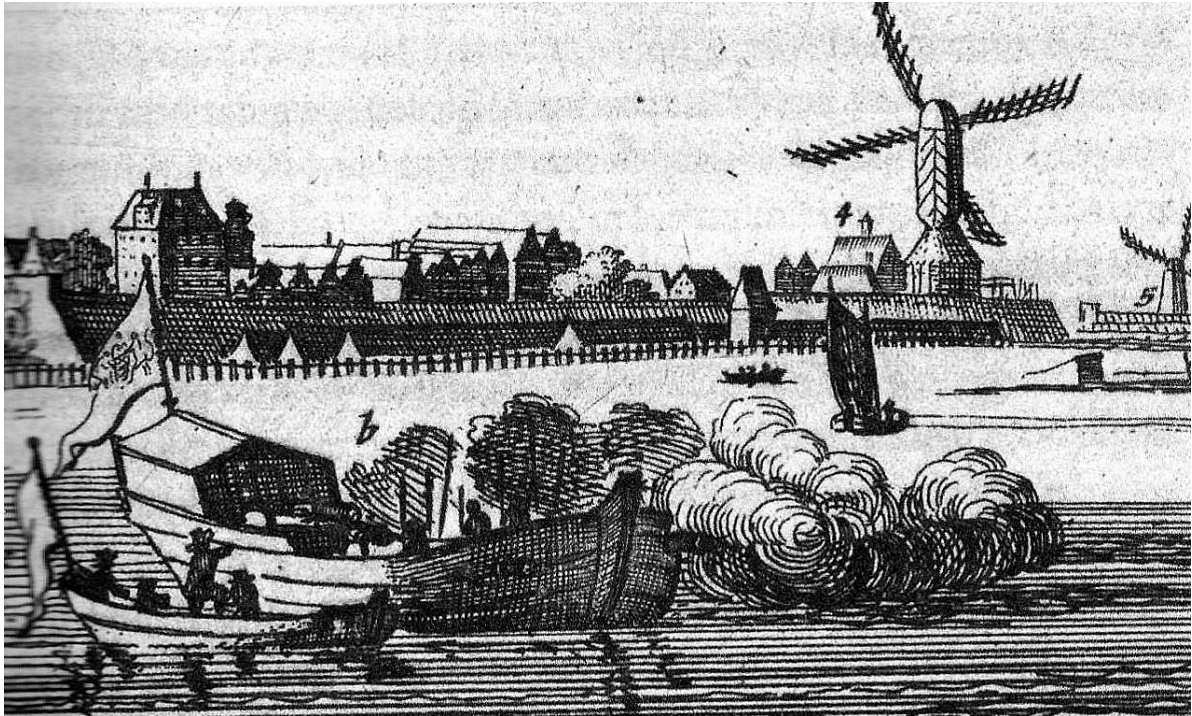
Een anonieme bron meldde over de defensieve activiteiten in de stad op 19 juli:

'De borgers de wagt bevolen zijnde, moeten de uitleggers voor de stad en ook in den Amstel 't geschut op de bolwerken, eer sij van de wagt gaan, visiteeren en nau regart op de constapels en bosschieters nemen'.

'3 Aug. Woensdagh be[d]edagh. Van middagh ben ik buiten op den Amstel geweest, en de werken daar gevisiteert. [...] [Over de Amstel] varende passeerde 2 uitleggers ieder met 8 stukken versien'.^{ix}

Nadat de Münsterse bisschop in de zomer van 1672 de kust van de Zuiderzee had bereikt, probeerde hij daar zijn slag te slaan, maar werd in dit streven door uitleggers gehinderd: *'maar wierd welhaast door de Hollandsche uytleggers eenige kapers quyt, en voorts ingejaagd, so nauw beslooten gehouden, dat hy noyt weder trachte de Zuyder-Zee te ontveyligen'.^x*

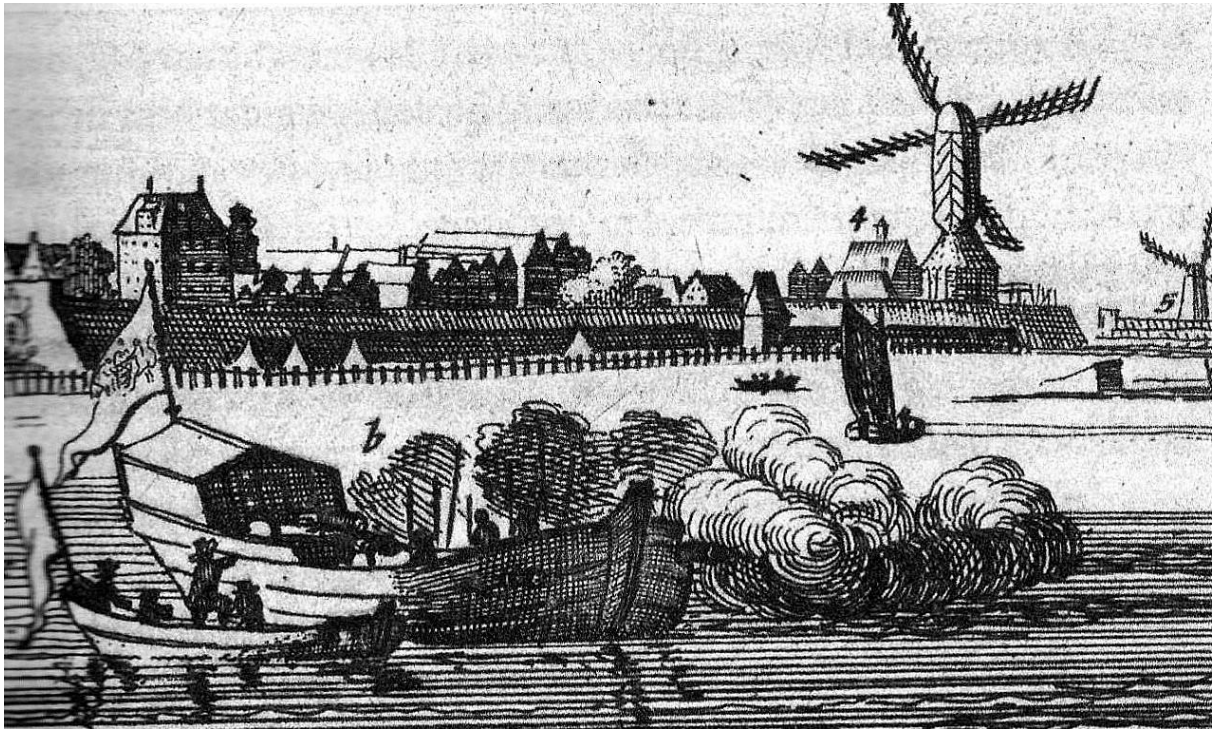

In het Sticht Utrecht werden uitleggers ingezet bij Vreeswijk. De Utrechtse regent Booth schreef op 2 oktober 1672 *'[Er zijn] ook eeniger uytleggers [...] de Lecq opgekomen op Vreeswijk [...] ofte de Vaert, naer het schijnd, om de Fransche te abuseren'*. Hij vervolgt de dag daarop:

'3 oktober Aen de Vaert was het canonneren gedaen door 7 uytleggers van den Prins; de Fransche soudon twee van deselve in den grond geschoten hebben, doch moesten hare batterijen eyndelijk verlaten. Het Princevolk hadde, ontrent 300 sterk, aen land geweest ende de huysen daer noch iets in was geplondert, ende uyt de daken van deselve de Fransche, haer buyten het dorp hebbende begeven, beschoten met musquetten.'

Op 13 oktober 1672 laten de mariniers zich gelden bij Oudewater. Men leest bij J.C. de Jonge:

'Maar het was voornamelijk in het hardnekkig gevecht, hetwelk op den 13 October dezes jaars 1672 nabij Woerden voorviel, dat de zeesoldaten blijken van hunne onverschrokkenheid gaven.'

De Utrechtse regent Booth meldt een actie bij Jaarsveld aan de Lek:

'27 oktober Op den middag heeft men alhier veele canonschooten gehoord, waer ende wat het is geweest sal men hier naer verstaen. Van de wallen alhier isser naer de kant van Jaarsveld een seer groten brand gesien). Dese canonschoten sijn gedaen van de uytlegger, die bij Jaarsveld.'

In november 1672 werd gepoogd de stad Utrecht af te snijden van de turfaanvoer vanuit de Ronde Venen. Daarom werd , volgens Valkenier,

'een Hollandsche uytlegger onder den capiteyn Spelt met 27 mannen en eenig canon geposteert by de Byleveldsche Brug, en de ingesetene van die beyde dorpen [Waverveen en Botshol] gerangeert in 2. compagnien onder den schout van Waverveen genaamt Christoffel Meyer, en onder den secretaris van Botshol genaamt N. Blokhuis [...]. Omtrent 400. Franssen wierden 's nachts tusschen den 4 en 5. dito uyt Uytrecht gecommandeert, om dese beyde Dorpen wegens de Brandtschattingen te executeeren, en den Uytlegger te vermeesteren. [...] [De Franssen kregen de kans] ylins na de Byleveldsche Brug te lopen, daar de meeste hoop van haar den Uytlegger met musquetten en hand-granaten heftig attaqueerden, en onaangesien de uytlegger sijn canon diverse reysen met schroot op den vyand loste, en sich meer als een uyr seer mannelijk defendeerde,so drong den vyand echter al sterker aan, tot dat eyndelijk den uytlegger op 't drooge vast raakte, en rondom omcingeld, mitsgaders door twee Turfponten, die by de voorn. Brugge lagen, en in handen van den vyand vervielen, genadert wierd, waar door eenige Matrosen so schrikten, dat sy over boort sprongen, en haar ten deele met swimmen salveerden, latende den uytlegger vervallen in 't geweld [macht] des vyands, die daarop noch vond 2 doden, 5. gequetsten en 12. gesonde mannen, met een jongen, die sy na Uytrecht gevangen brachten.'^{xi}

De Utrechtse regent Booth vatte de actie bij Waverveen en de rol van de uitlegger kort samen, opvallend is de aanduiding dat het om een soort turfschuit zou gaan:

'26 oktober De Fransche hebben een opgeboeyde turfpond met 16 man ende 6 stuckjens versien, ende tot een uytlegger bij Waverveen gebruykt, veroverd ende hier gebragt, sij staken voorts 5 a 6 huysen aldaer in de brand. Het dorp selfs hebben sij mede aenbrandgestoken, ende de menschen aldaer seer wredelijk gehandelt.'

De uitlegger in kwestie heette de *Amstelse Galije*.^{xii} In dezelfde maand werden marine eenheden op uitleggers ingezet om Zwartsluis te bevrijden:

'Geen beter succes hadde de tweede aanslag op Swarte-Sluys, dewelke op den 28. November daar op ondernomen wierd met om trent 500. Vriesen, die uyt de Kuynder en Blok-zijl onder den colonnel Villers dese plaatse aan de eene zijde te land soudent attaqueeren, terwijl omtrent 1000 mannen uyt Holland onder den admiraal Lobs met veele scheepen, uytleggers, branders en vlotschuyten met canon beplant aan de andere zijde haar best soudent doen; want de geappointeerde tijd van de attaque gekomen zijnde, was 't so doodstil geworden, dat de vaartuygen niet genoeg konden naderen'.

Ook bij Ameide speelde een uitlegger die maand een belangrijke rol in de strijd. De hiervoor genoemde Amsterdammer meldde:

'7 Novemb. 1672 Zondagh. Van dese morgen is het dorp Ameyde bij Schoonhoven tussen Vyanen en Nieuwpoort afgebrand door de Franssen. De Veltmaarschalk Wirts is uit Gorkum daar ter stont na toe getrokken, gelijk men in dese briefkan sien, men heeft naderhand verstaan dat de Franssen, de post geforceerd hebbende, door de uitleggers soodanigh zijn begroet geworden dat se veel officieren en ontrent 180 man daar soude hebben laten zitten, zijnde den Marquis Chastelnau zijn eene arm dicht bij de schouder aan stukken geschoten, zoodat hij vrijdagh daaraanvolgende daarvan is gestorven.'

Later die maand was het raak bij Vianen. Een lokale historie noteert:

'Op 26 november verzamelden zich bij Vianen 1000 man franse infanterie uit Utrecht met een eskadron ruiters uit Culemborg. Nog diezelfde avond marcheerde men via Lexmond op naar Sluis en de volgende morgen vroeg omtrent 5 uur werd een stormaanval op de schans uitgevoerd. De bezetting liet deze snel in de steek en vluchtte in westelijke richting naar Ameide en Nieuwpoort. De Franssen kwamen er toch niet zonder kleerscheuren af, want op de Lek lagen kanonneerboten ("uitleggers"), die het vuur openden waardoor verscheidene Franssen sneuvelden.'^{xiii}

In de voorgeschiedenis van de gruwelijke moordpartij van de Franssen in december 1672 bij Bodegraven en Zwammerdam speelt een uitlegger een hoofdrol. We lezen bij Valkenaar:

'[Dat Luxemburg vanuit Woerden met 3.500 man optrok] recht op een uytlegger aantrok, die in de Mye omtrent de Vogel-koy lag, met voornemen, om deselve te veroveren, en tot sijn

dienst in 't vaar-water te gebruyken, doch vond sulken vigoureuzen resistentie, dat hy met verlies van eenig volk zijn cours moest veranderen'.^{xiv}

In 1673 spelen uitleggers een grote rol bij Nieuwerbrug, midden in de Hollandse Waterlinie. We lezen in het *Vervolg op het Verwerd Europa*:

'[De commandant van het Staatse leger] Graaf van Waldek had de schans daar met geschut en andere behoeften , behoorlyk voorsien. Tot het bevestigen deser plaats, en tot verzeekering van alle desselfs arbeyders en werklieden, wierden verscheyde uytleggers met geschut en soldaten buyten op de stroom geleyt , om deselve tegen alle overval des vyands te beschutten'.^{xv}

Schoemaker noteerde: 'Op 22 januari kwamen de Fransen 's morgens vroeg onder dekking van zware mist bij de uitleggers in Nieuwerbrug. Zodra de bemanningen dat in de gaten kregen, schoten ze hevig op de Fransen. [...] Dit vuurgevecht alarmeerde de steden Gouda, Oudewater en Alphen, die de uitleggers te hulp kwamen en de vijand zo goed tegenstand boden dat die op de vlucht werd gedreven en tot Woerden werd achtervolgd. De Fransen werden zo furieus aangevallen dat er van de zeshonderd Fransen niet minder dan vierhonderd een goed heenkomen zochten. 's Middags trok de mist snel op en zag men de Fransen recht voor de uitlegger staan. Ze werden zo fel door het met schroot geladen geschut begroet dat er meer dan vijftig vijanden in het zand van de oever belandden. Men dacht dat het hun bedoeling was geweest een brug over de [Dubbele] Wiericke [een kanaal] te slaan. Als dat inderdaad het geval was, dan was het wel heel slecht met ze afgelopen.

De anonieme Amsterdammer van hiervoor meldde droogjes op 22 januari 1673: 'Van daagh meynden de Franssen onse uitleggers bij Nieuwerbrugge te vermeesteren, maar wierden rustig afgewesen.' Intussen was de zaak bij Nieuwerbrug die dag niet afgedaan. Schoemaker meldde:

'Een uitlegger met honderdvijftig man voer vanuit Nieuwerbrug naar Woerden. Een troep van driehonderd Fransen in de stad kreeg bevel dat schip aan te vallen, maar ze werden

teruggedreven. Toen de Franse bezetters zagen dat deze driehonderd moesten wijken voor honderdvijftig man, stuurden ze er nog eens driehonderd man heen. Er brak een hevig gevecht uit. Vanaf de uitlegger werd zo fel geschoten dat er wel vijftig Fransen sneuvelden. Daarop keerden de Hollanders met geringe verliezen weer terug.'

In de winter van 1672-1673 werden ook weer bij Amsterdam uitleggers geposteerd:

'en op buyten tegen alle de binnengaande hoecken na de stadwierden vlotschuyten alle overal of uytleggers met geschut beplant, geordonneert, om daar meede , sonder d'een [of] d'ander te beschaadigen, de byten [in het ijs] langs te kunnen bestryken , en alsoo alle overkomende vyanden , tot deerlyke wellekومت, met schroot van de stad te keeren'.^{xvi}

Inmiddels was De opperbevelhebber De Ruyter zelf in beeld gekomen voor de verdediging van zijn woonplaats. In het Nationaal Archief bevindt zich in het Archief De Ruyter [137] een autorisatie van Burgemeesteren en Regeerders van Amsterdam van 29 december 1672 voor Michiel de Ruyter, de commissarissen van den wal en den havenmeester Jan Tellier om zoveel officieren en matrozen aan te nemen als nodig bevonden zouden worden om de oorlogsschepen en tjalken, die bestemd waren om voor de stad de wacht te houden, te bemannen. Ook treft men daar een autorisatie van van 5 januari 1673 dezelfde voor De Ruyter en Hendrik Roeters, oud-schepen van Amsterdam, om vier schepen te bemannen, welke moeten dienen "tot uytleggers 'en bevreijdinge van de Suyder See aen 't IJ-oort'. [138]

We lezen in een stuk van 29 december 1672: *'En alsoo myn Heeren de Burgermeesteren met advys van de Heeren 36 Raden versocht en gecommiteert hebben, de Heere Luitenant Admiraal de Ruyter, om te commanderen over alle degene die haar post hebben aan de waterkant, soo burgers, soldaten als matrosen, en alle de andere die daar werden gebruyckt, soo werden de selve alle gelast zijn wel Ed. ordre en beveelen pehoorlyk na te komen. [...] [Zullen op order van] wel-gedachte Heer Luitenant Admiraal pareeren, alle de officieren, en alle andere persoonen die in dienst van de Heeren van de Admiraliteyt of van de Heeren Bewintghebberen van de Oost-Indische Compagnie sullen zyn geordonneert en bescheyden, soo te water als te Lande, om tegens vyantlyke attaque dienst te doen.'*

In april 1673 hielden uitleggers huis bij Nigtevecht, meldt Booth:

'29 april 1673 Op den avond sijn hier uyt ontrent 2000 man naer den Hinderdam gemarcheert, gecommendeert door Mons. Tellier. Sij waren gekomen tot aen het laetste huys van Nichtevecht, alwaer een uytlegger haer met negen canonschoten met schroot so bejegende, datter verscheyde op de plaetse bleven. Het gansche corps keerde daerop terstont weder, sonder een eenighe schoot te hebben gedaen.'

Bij Nieuwersluis zijn het in 1673 weer uitleggers die van belang zijn. We lezen bij Schoemaker:

‘Op 13 mei begaf de genoemde kolonel Stokheym zich met zestienhonderd man terstond daarheen, vergezeld door duizend boeren om graafwerk te doen. Zonder talmen ging de spa de grond in, en het werk vorderde zo snel dat binnen twee dagen een nieuwe schans was opgeworpen, perfect in orde en goed bestand tegen elk vijandelijk geweld. Voor verdere bescherming werden elf uitleggers daaromheen in de Vecht geposteerd en werden onverwijd kanonnen op de schans geplaatst.’

Eind mei 1673, Vianen, tekst van Schoemaker:

‘Ook al was Vianen neutraal verklaard, omdat het [niet onder de Staten viel, maar] een vrije heerlijkheid was, vielen ze van daaruit met vijfduizend man onze post in Langerak aan, maar de vijftien man die op deze voorpost gemaakt van hoepels [bestaande uit wilgenhout] en andere materialen als wacht of brandwacht fungeerden, hielden stand tot er versterking en een uitlegger kwamen.’

De Utrechtse regent Booth gaf de gebeurtenissen als volgt weer:

‘21 mei 1673. Dit leger onder mons.. Magalotti heeft tegens de neutraliteyt van het land van Vianen de post tot Ameyde, door ordre van de Prince van Orange voor desen gedemolieert ende verlaten, uyt oorsake voor schreven, weder ingenomen en de gefortificeert; drie Staten uyt leggers trachteten met haer geschut het werken te beletten, doch te vergeefs, also de Franschen den dijk tusschen haer ende de uytleggers hadden: d' uytleggers saken des morgens naer beneden want sij vernamen dat de Franschen 6 stucken canon beneden den dijk op de weert hadden geplamt.’

De Jonge bericht over uitleggers in Groningen, bij Nieuweschans, op 21 en 22 juli 1673:

‘Ook op den Dollard en langs de verdere kusten van Groningen zwierven uitleggers. Deze laatste bewezen gewigtige diensten in het overbrengen van troepen en geschut tot het beleg der nieuwe of lange Akkerschans, aan den Dollard gelegen, eerst in de blokkade en daarna in de verovering van dat belangrijke fort, welke in den nacht tusschen den 21 en 22 Julij dezes jaars onder het beleid van den Luitenant-Generaal Rabenhaupt geschiedde, en waarbij de voor de schans liggende uitleggers den aanval door een geweldig vuur en door het aan land zetten van sloepen met matrozen krachtadig ondersteunden. De stoutheid onzer zeelieden was bij zulke en dergelijke gelegenheden gewoonlijk zeer groot. Meermalen overvielen zij in kleinen getale

veel sterker Fransche posten, en schoten de manschappen dood, maakten ze gevangen, of verjoegen ze.'

Nog steeds, ook in september 1673 spelen uitleggers een essentiële rol. We lezen bij De Jonge:

'1673 was uit dien hoofde, dat de Prins in den nacht van den 5 September, toen hij de stad begon te naderen, bevel gaf aan onderscheidene uitleggers, welke, even als in het vorige jaar, de rivieren bewaakten, de Waal op te zeilen en Bommel te beschieten, hetgeen door deze zoo wel ten uitvoer werd gebragt, dat Luxemburg, vreezende dat het die stad of Grave zou gelden, in allerijl met vijf of zes duizend man Utrecht verliet en naar Tiel toesnelde, doch juist daardoor aan Oranje eene schoone gelegenheid gaf, om zijn grootsch ontwerp ten uitvoer te brengen [en Naarden te belegeren.] [...] De zeelieden [namen] aan het beleg van Naarden zelve deel, en betoonden daarbij die dapperheid, welke hen steeds kenschetste. Een uitlegger beschoot de stad van den kant der haven geweldig, en het meerendeel van het regiment mariniers van den Kolonel Palm woonde dit beleg bij, en onderscheidde zich daarbij, vooral in het bestormen en vermeesteren van het contrescharp. Deze dappere mariniers, aangevoerd door hunnen moedigen Kolonel, die ook op zee meermalen had uitgemunt, vielen des avonds ten 11 ure van den 11 September met groote hevigheid., niettegenstaande zij met eene digte hagelbui van kogels begroet werden, op het contrescharp aan, kapten de pallissaden af, en drongen, met bijstand van eenige andere troepen, na eenen dapperen tegenstand van drie uren, met den degen in de vuist daar binnen, vermeesterden tevens het ravelijn, en baanden alzoo den weg tot de verovering der vesting op den volgenden dag. Bij dezen storm werden de Kolonel Palm met zijne twee zonen, en de kapitein Johan de Witte, schoonzoon van De Ruyter, gekwetst.'

Bijlage: De Jonge, Geschiedenis van het Nederlansche Zeewezen, II,1: veel informatie over de bewegingen van schepen op de Zuiderzee.

'Reeds gedurende den winter, toen de vrees voor eenen oorlog met Frankrijk iederen dag grooter werd, had men zich bij sommige Admiraliteiten bezig gehouden met het bouwen en toerusten van een aantal platboomde en andere vaartuigen, ter verdediging van Maas, Waal, Rijn en IJssel, en ten einde aan den vijand den overtocht over deze rivieren te betwisten. Met het uitbreken van den krijg werd dat getal aanmerkelijk vermeerderd, en daarbij later gevoegd eene groote menigte gewapende Groenlandsche sloepen en booten, welke gedeeltelijk met kloeke matrozen, gedeeltelijk met mariniers bemand, en over welke moedige bevelhebbers gesteld werden, waaronder men de dappere brandercommandeurs Jan Daniëlszoon van de Ryn en Cornelius van der Hoeven, en den luitenant, naderhand, om zijne kunde en dapperheid, tot admiraal verheven, Gerrit van Callenburgh telde.

Bij de eerste aannadering des vijands, vielen eenige dier gewapende vaartuigen of uitleggers in de magt der Franschen, en eenige andere werden door hunne bevelhebbers in brand gestoken, ten einde niet door den vijand vermeesterd te worden. Dan dit was meer aan de lafhartigheid der bezetting van de steden, in welker nabijheid de uitleggers lagen, toe te schrijven, dan aan de bevelhebbers dier vaartuigen. Doorgaans kweten dezen zich getrouw van hunnen pligt, en eenige hunner onderscheidden zich door hunnen moed en bragten aan den vijand merkelijke afbreuk toe.

In lateren tijd bewezen die gewapende vaartuigen gewigtige diensten. Het behoud van Gorcum en Schoonhoven, twee der voornaamste verdedigingspunten van het veege Vaderland, was gedeeltelijk aan den ijver en de waakzaamheid der zich op die vaartuigen bevindende zeelieden te danken. In het begin van Herfstmaand dezes jaars werd het versterkte huis Pouderoyen door eenige dier uitleggers veroverd en vernield, en in het scherp gevecht, dat omtrent dien tijd bij het gehucht Capel [Lopikkapel] aan de Lek tusschen het Fransche en Nederlandsche krijgsvolk plaats vond, verleenden de bevelhebbers van eenige aldaar liggende uitleggers krachtadigen bijstand.

Bovendien werden, bij de groote schaarschheid van het. krijgsvolk, tot verdediging van den Vaderlandschen grond in deze hagchelijke oogenblikken, ettelijke compagnien matrozen in dienst genomen, wier getal, nadat de vloot was opgelegd, te Amsterdam zoodanig vermeerderde, dat deze zeelieden in regementen ingedeeld, en onder het gebied van hoofdofficieren der zeemagt gesteld werden.

Onder degenen, die kort na den slag van Solebay hunnen dienst in zoodanige betrekking aanboden, ontmoet men den dapperen kapitein Jan van Brakel, aan wien, daar zijn schip onbruikbaar was geworden, het bevel werd opgedragen over 150 zeelieden, die, met snaphanen, pistolen, houwers en pieken gewapend, met hunnen geliefden aanvoerder naar een der meest bedreigde posten trokken, en zoo wel te land als op de onder water staande gronden het Vaderland moedig hielpen verdedigen.

Geen minder gewigtige diensten bewezen de te Amsterdam opgerigte regementen zeelieden. Deze hielpen gedurende een groot gedeelte van den winter die belangrijke stad tegen den overval der Franschen bewaren. Maar daarenboven deden zij, onder geleide van den Vice-Admiraal Sweers, den kapitein Engel de Ruyter en andere aanvoerders, van tijd tot tijd togten buiten de stad, waarbij zij meer dan eenmaal den vijand merkelijke afbreuk toebagten en telkens met veelvuldige voor de inwoners onmisbare behoeften wederkeerden.

De twee duizend mariniers, die van de vloot genomen waren, en wier getal tot drie duizend na het opleggen van de zeemagt aangroeide, kweten zich mede voortreffelijk. Oudewater, na door de Franschen te zijn verlaten, werd door hen ijlings hernomen, versterkt en tot eene niet onbelangrijke grensvesting gemaakt, waaruit zij dikwerf onder het geleide van hunnen Luitenant-Kolonel, Graaf Jan van Hoorn, gelukkige togten tegen den vijand deden.

Maar het was voornamelijk in het hardnekkig gevecht, hetwelk op den 13 October dezes jaars nabij Woerden voorviel, dat de zeesoldaten blijken van hunne onverschrokkenheid gaven. Met den Generaal Willem Adriaan van Hoorn en den Luitenant- Kolonel Palm aan het hoofd, storten eenige compagnien mariniers op de Franschen in, ontzetten het bijkans overwonnen krijgsvolk van den gesneuvelden Zuylesteyn, slaan mannelijk de herhaalde aanvallen des vijands af, heroveren een door de onzen verloren vaandel, nemen eenen standaard der Franschen, maken een aantal gevangenen, en overladen zich zoo zeer met roem, dat de Prins van Oranje, ter belooning hunner heldhaftigheid, den Luitenant-Kolonel Palm, die met den sabel in den vuist met zijne zeesoldaten op den vijand was losgegaan, tot Kolonel der mariniers verhief, in plaats van den in den zeeslag van Solebay gedooden Luitenant- Admiraal Van Ghent.

Een gedeelte der Fransche legermagt was tot in Staats-Vlaanderen doorgedrongen, en men was met reden beducht, dat zij van daar eenen aanslag op de Zeeuwsche eilanden zouden trachten te doen. Om dit te verhinderen, werden ettelijke gewapende vaartuigen, Drummelaars genaamd, in dienst gesteld, die tot in het najaar op de Schelde ter wacht bleven liggen, of af en aan kruisten.

Ook eenige compagnien matrozen en mariniers werden onder den Schout-bij-nacht Jan Matthysen naar Bieroliet en Aalburg gezonden, om die beide grensvestingen, van welke de laatste den overmagtigen vijand onlangs mannelijk had afgeslagen, te helpen bewaren.

De uitrustingen voor de Zuiderzee waren van veel gewigtiger aard, van grooteren omvang, en berekend naar de mate van het gevaar, waarmede Amsterdam en de naburige steden en gewesten bedreigd werden. Zoodra de vijand zich van Gelderland en Overijssel had meester gemaakt, werd men ernstig bedacht, Amsterdam van den zeekant te beveiligen. Allereerst werden vier fregatten met den meesten spoed in gereedheid gebragt, welke op het IJ ter wacht gelegd, en nog met eenige andere oorlogsschepen en tien advijsjagten en snaauwen uit 's Lands vloot versterkt werden.

Vervolgens werden, zoo door de Admiraliteit van Amsterdam als die van het Noorderkwartier, een aantal kleine vaartuigen, meest tjalken, gewapend. Eindelijk werd aan de ingezetenen verlof verleend, om op de Zuiderzee ter kaap te varen, hetgeen ook door velen gedaan werd, en waarbij aan den vijand merkelijke afbreuk werd toegebragt, doch waarbij tevens zulke buitensporigheden tegen de inwoners van het gemeen ebest zelve gepleegd werden, dat men weldra zich genoodzaakt zag die kaapvaart af te schaffen en te verbieden.

De op de Zuiderzee vereenigde scheepsmagt werd in twee deelen gesplitst. De groote schepen en eenige advijsjagten werden naar Texel gezonden, 3 ten einde aldaar het doordringen te beletten der Engelsche en Fransche vloeten, welke dat zeegat, volgens de loopende geruchten, zouden trachten binnen te zeilen. Het andere gedeelte, bestaande uit een of twee kleine fregatten, de verdere advijsjagten, snaauwen, tjalken, roeibootten, eenige vlottende batterijen of geraseerde schepen en enkele branders, hield zich dan hier dan daar in de Zuidzee op, doch voornamelijk tusschen Schokland en het Enkhuizerzand, welke plaats de geschiktste geoordeeld werd om de vijandelijke aanslagen uit Gelderland en Overijssel te verhinderen, en van waar men het gemakkelijkste en met den meesten spoed hulp kon verkennen, waar die benoodigd mogt zijn, en den vijand op alle punten aantasten.

Het opperbevel over deze gezamenlijke scheepsmagt was toevertrouwd aan Jacob Lobs, afgevaardigde uit de gecommitteerde raden der Staten van Holland en het Noorderkwartier, die als zoodanig met den titel van admiraal bekleed was, of althans dien titel voerde.

Deze hield zich dan eens bij de groote schepen in Texel of het Nieuwediep op, dan eens bij Schokland of in het Kamperdiep, al naar mate de omstandigheden zulks vorderden. De verrigtingen der groote schepen of van het eerste smaldeel waren weinig, en bepaalden zich enkel tot de bewaking van het zeegat van Texel en de bescherming van den handel en de zeevaart in de nabijheid van dit eiland. Van meer gewigtigen aard waren de bedrijven van het tweede smaldeel of der kleinere schepen, over welke, onder het opperbevel van den Admiraal Lobs, het gebied door den Kapitein ter zee, Pieter Claesse Decker, op het fregat Bommel, gevoerd werd.

Gedurig op de Zuiderzee en langs de door den vijand vermeesterde kusten kruisende, hielden deze schepen genoemde zee geheel vrij, bewaarden Amsterdam en Noordholland tegen allen overval, en verontrustten zonder ophouden de in de omstreken gelegeerde Fransche en Munstersche troepen. Doch hiermede stelden onze zeelieden zich niet te vreden. Van tijd tot

tijd deden zij kleine landingen en strooptogten, waarbij zij de stoutheid zeer verre dreven, en waarvan zij meer dan eenmaal, met rijken buit beladen, terugkeerden. Op den tweeden September volbragten zij eene even moedige als gelukkige onderneming. In vereeniging met eenige Vriesche krijgsmagt, tastte een zeker getal kruisers eene schans nabij JBlockzijl aan, en wei met zoo veel dapperheid, dat zij die spoedig vermeesterden. De inwoners der genoemde stad, hierdoor in beweging gebragt en aangemoedigd, vielen op de Munsterschen, welke aldaar in bezetting lagen, aan, openden met geweld eene der poorten voor de Vriesche aanrukkende krijgslieden, en ontweldigden aldus Blockzijl aan het juk des vijands. 2 Hoe min beduidend deze gebeurtenis op zich zelve ware, was zij in de tegenwoordige omstandigheden en na den val van zoo vele steden en sterkten, van eenig gewigt, omdat het heroveren van Blockzijl de eerste kloeke daad sedert den intogt der Franschen was, en den nedergeslagen ingezetenen des Vaderlands nieuwen moed deed scheppen.

Minder gelukkig was een aanslag op Naarden en Swartesluis. De Prins van Oranje had in Herfstmaand het ontwerp gevormd, eerstgenoemde stad door overrompeling te vermeesteren, en wenschte daartoe zich ook van een gedeelte der uit de vloot teruggekeerde zeelieden onder den Vice- Admiraal Sweers te bedienen, die, onder anderen, bestemd werden om eenige vlottende batterijen tegen de vesting aan te voeren. Doch deze onderneming, hoe doelmatig overlegd, mislukte door stilte en andere toevallige omstandigheden.

Niet beter slaagde de onderneming tegen Swartesluis, welke omtrent te zelfder tijd gedaan werd. De Amsterdamsche commandeur Muller trachtte met eenige gewapende jagten en andere vaartuigen die plaats bij verrassing te veroveren, doch hij werd door tegenwind opgehouden en de aanslag ontdekt. Hiermede gaf men echter de hoop niet op. Ruim twee maanden daarna werd eene andere uitrusting in gereedheid gebragt, welke ditmaal bestond uit drie kloeke schepen van oorlog, zeven gewapende tjalken, eenige vlottende batterijen en branders, en eene groote menigte andere vaartuigen, waarin zich ongeveer duizend man krijgsvolk bevond.

Hiermede zou Swartesluis, in welks vermeestering men groot belang stelde, omdat het de sleutel van Overijssel en eene voor de veiligheid der Zuiderzee gevaarlijke plaats was, van de water zij de, onder het gebied van den Admiraal Lobs, en meer bepaald onder dat van den scheepskapitein Frederik Swart, aangetast worden, terwijl het gelijktijdig aan den landkant door Vriesche troepen zou worden aangegrepen. Doch stilte en het wegblijven van de troepen deden dezen aanslag wederom mislukken. Een gedeelte van het aan boord zijnde krijgsvolk werd wel ontscheept en viel op de stad aan; ook de schepen en vlottende batterijen openden hun vuur tegen de vesting; maar daar de verwachte onderstand niet opdaagde, werd men genoodzaakt de onderneming te staken. 1 Terwijl het een en ander voorviel, hadden er staatkundige gebeurtenissen plaats gevonden, welke ook voor het zeewezen gewigtige gevolgen hadden.

Het was uit dien hoofde, dat de Prins in den nacht van den 5 September, toen hij de stad begon te naderen, bevel gaf aan onderscheidene uitleggers, welke, even als in het vorige jaar, de rivieren bewaakten, de Waal op te zeilen en Bommel te beschieten, hetgeen door deze zoo wel ten uitvoer werd gebragt, dat Luxemburg, vreezende dat het die stad of Grave zou gelden, in allerijl met vijf of zes duizend man Utrecht verliet en naar Tiel toesnelde, doch juist daardoor aan Oranje eene schoone gelegenheid gaf, om zijn grootsch ontwerp ten uitvoer te brengen. Maar bovendien namen de zeelieden aan het beleg van Naarden zelve deel, en betoonden daarbij die dapperheid, welke hen steeds kenschetste. Een uitlegger beschoot de stad van den kant der haven geweldig, en het meerendeel van het regiment mariniers van den Kolonel Palm woonde

dit beleg bij, en onderscheidde zich daarbij, vooral in het bestormen en vermeesteren van het contrescharp.

Deze dappere mariniers, aangevoerd door hunnen moedigen Kolonel, die ook op zee meermalen had uitgemunt, vielen des avonds ten 11 ure van den 11 September met groote hevigheid, niettegenstaande zij met eene digte hagelbui van kogels begroet werden, op het contrescharp aan, kapten de pallissaden af, en drongen, met bijstand van eenige andere troepen, na eenen dapperen tegenstand van drie uren, met den degen in de vuist daar binnen, vermeesterden tevens het ravelijn, en baanden alzoo den weg tot de verovering der vesting op den volgenden dag. Bij dezen storm werden de Kolonel Palm met zijne twee zonen, en de kapitein Johan Witte de Witte, schoonzoon van De Ruyter, gekwetst, welke laatste kort daarna, wegens zijne hier betoonde dapperheid, door den Prins met het gebied over een schip van oorlog begiftigd werd even als in het vorige, werkzaam binnen 's Lands ter bestrijding des vijands en ter herovering van de door dezen vermeesterde plaatsen en steden.

Al de stroomen, rivieren en binnenwateren werden, gelijk vroeger, door gewapende schepen en vaartuigen bewaakt, welke de bewegingen des vijands gadesloegen en hem afbreuk deden, wanneer de gelegenheid zich daartoe aanbod. De Admiraal Lobs voerde weder het bevel op de Zuiderzee over de uitleggers en andere schepen, die langs de Geldersche en Vriesche kusten kruisten, en de zich aldaar ophoudende Fransche en Munstersche troepen in gestadige onrust hielden. Ook op den Dollard en langs de verdere kusten van Groningen zwieroven uitleggers.

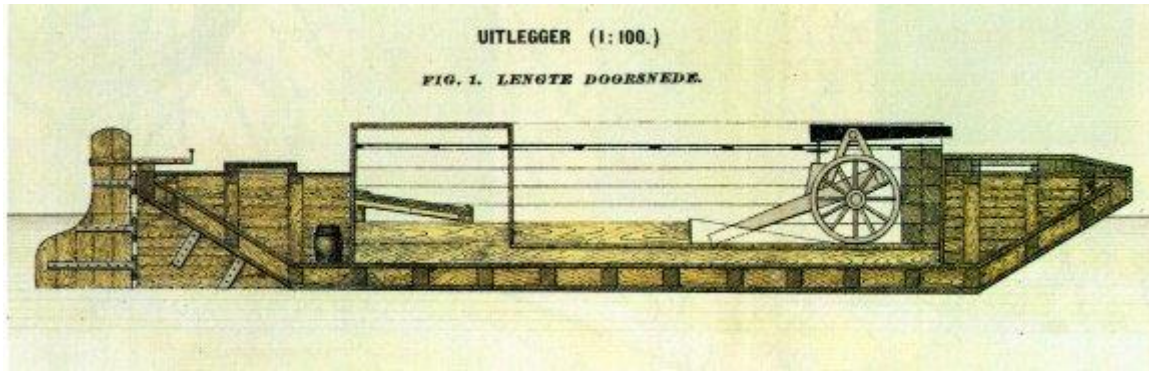
Deze laatste bewezen gewigtige diensten in het overbrengen van troepen en geschut tot het beleg der nieuwe of lange Akkerschans, aan den Dollard gelegen, eerst in de blokkade en daarna in de verovering van dat belangrijke fort, welke in den nacht tusschen den 21 en 22 Julij dezes jaars onder het beleid van den Luitenant-Generaal Rabenhaupt geschiedde, en waarbij de voor de schans liggende uitleggers den aanval door een geweldig vuur en door het aan land zetten van sloepen met matrozen krachtdadig ondersteunden. De stoutheid onzer zeelieden was bij zulke en dergelijke gelegenheden gewoonlijk zeer groot. Meermalen overvielen zij in kleinen getale veel sterker Fransche posten, en schoten de manschappen dood, maakten ze gevangen, of verjoegen ze. Een uitlegger waagde zich tot in de nabijheid van Woerden, dat nog altijd in 's vijands magt was, en hield aldaar schutgevaarte met de Franschen, wien hij eene merkelijke afbreuk deed.

Hunne ondernemingen slaagden echter niet alle even gelukkig. Prins Johan Maurits van Nassau, bijgenaamd de Braziliaan, vatte het voornemen op, om de Swartesluis, waarvoor de onzen reeds tweemaal liet hoofd gestooten hadden, met geweld van wapenen tot de overgave te dwingen.

Hij tastte op den 20 Julij 1673 de vesting van de land- en zeezijde moedig aan, doch de tegenstand, welken hij aldaar ontmoette, was zoo hevig, en de menigte vijanden, die van alle kanten uit de omliggende plaatsen aanrukten, zoo groot, dat hij genoodzaakt werd, met een vrij aanzienlijk verlies terug te trekken.

De uitleggers, de gewapende jagten en tjalken der Zuiderzee, in persoon aangevoerd door den Admiraal Lobs, kweten zich bij deze gelegenheid wel van hunnen plicht. In het Zwartewater opgezeild, hadden zij twee batterijen op vlotschuiten digt onder de schans aangebragt, met welke, gelijk mede uit de schepen zelve, hevig op de vesting geschoten werd, ten einde den voorgenomen storm te begunstigen en de krijgsmagt te dekken. Dan hunne pogingen, geene voldoende ondersteuning van de landzijde bekomende, bleven vruchteloos, en de hier verzamelde scheepsmagt moest met verlies van ettelijke manschappen den aftogt volbrengen.

Met het ontruimen der veroverde gewesten door de Franschen, hetgeen, nog in den loop des jaars 1673 plaats vond, hielden deze kleine ondernemingen op, en de meeste uitleggers en andere gewapende vaartuigen, welke, toen de nood hoog gestegen was, wezenlijke diensten bewezen en tot behoud van het Vaderland krachtdadig medegewerkt hadden, werden afgedankt’.

Afbeelding van een uitlegger. Site Oud Gorcum. ‘De houder van de rechten op deze afbeelding reageert niet, of bestaat niet meer’. Opvallend is het enkele kanon.

ⁱ Valkenier, *Verwerd Europa*, 196.

ⁱⁱ Panhuysen, *Rampjaar 1672* (3^e druk, Amsterdam 2009), 211v. schrijft: ‘Hun effectiviteit werd nog verhoogd toen De Ruyter in het najaar een groot aantal matrozen uit de vloot afstond om de uitleggers te bemannen. De kanonnen Werden geladen met schroot. Wanneer de vijand het Waagde een aanval over een van de nog droog liggende dijken te lanceren, Was het voor de uitleggers kleiduivenschieten. Begin september had Holland een vloot van ruim zestig uitleggers in de vaart ... in het zuidelijk deel van de linie bevonden zich vierentwintig uitleggers. Jammer genoeg geeft Panhuysen geen bron voor dit getal. Als apart onderwerp komen de uitleggers en de rol van De Ruyter, Van Ghent en Sweers op de binnenwateren verder niet bij hem aan bod.

ⁱⁱⁱ *Generaale Index [van de resolutiën] van 1669 tot 1686.*

^{iv} Valkenier, *Verwerd Europa* 461v.

^v Valkenier, *Verwerd Europa*, 468v.

^{vi} *Idem*, 618.

^{vii} *Idem*, 701.

^{viii} *Idem*, 707

^{ix} ‘Een dagboek uit het ‘rampjaar’ 1672. Medegedeeld door J.F. Gebhardt. Zie ook: dez. ‘Amsterdamsche Aanteekeningen uit 1672.’ In: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde.*

^x Valkenier, *Verwerd Europa*, 780.

^{xi} *Idem*, 817v.

^{xii} Volgens de *Fransche Tyrannie*.

^{xiii} Zie de site van de historische vereniging Ameide/Tienhoven.

^{xiv} Valkenier, *Verwerd Europa*, 840.

^{xv} *Vervolg*, 128.

^{xvi} *Vervolg*, 135.